

GUNAY ORUCOVA
Qərbi Kaspi Universiteti
gunayorucova@mail.ru

MÜASİR BRİTANİYADA UŞAQ ƏDƏBİYYATI

Açar sözlər: uşaq ədəbiyyatı, dövr, janr, inkişaf, müasir, hekayə

Key words: child's literature, period, genre, development, modern, story

Ключевые слова: детская литература, период, жанр, развитие, современность, рассказ

Uşaq ədəbiyyatı əsasən uşaqlar üçün nəzərdə tutulan, yazılan yazıları, hekayələri, şeirləri, təmsilləri əhatə edir. Biz uşaq ədəbiyyatının əhatə etdiyi yaş müddəti barədə yazmaq istəmirik, çünki burada fərqli yaş dövrləri nəzərdə tutula bilər. Uşaqlar üçün nəzərdə tutulan ədəbiyyata həmçinin dostluq, ilk məhəbbət, böyüklərə hörmət, valideynlərə yaxşı münasibət, adət-ənənəyə riayət etmək və s. kimi mövzular da daxil hesab edilir.

Ədəbiyyatın digər sahələri kimi, uşaq ədəbiyyatının da əsası uşaq folkloruna, məsələn, nağıllara, tapmacalara, bayatılara, kiçik hekayələrə, lay-lalara, oxşamalara və s.-yə söykənir.

Böyük Britaniyada peşəkar uşaq ədəbiyyatının yaranması XVIII əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. XVIII əsrin əvvəllərindən başlayaraq maarif və mədəniyyət sahəsində ciddi canlanma əmələ gəldi: bir sıra maarif ocaqları, xeyriyyə cəmiyyətləri, nəşriyyatlar, kitabxanalar yaradıldı [1, s. 10].

Uşaq ədəbiyyatı ilə məşğul olan yazıçılar ilk növbədə yeni üsullu məktəblər üçün hazırlanan dərsliklərin səhifələrində, dövrü mətbuatda, xüsusilə, uşaq dövrü mətbuatında öz əsərlərini çap etdirirdilər. Yeni üsullu məktəblər yeni məzmun və mündəricəli dərsliklərin yaranmasını təxirəsalınmaz bir məsələ kimi qarşıya qoymuşdu. Bu sahədə cəsarətli addım atanlardan biri kimi G.L.Adşhedin adını çəkməliyik. O, ingilis əsilli uşaq yazıçısıdır. O, İngiltərədə Mançester vilayətində anadan olub. O, Froebel Təhsil İnstitutunda müəllim kimi təhsil alıb. G. Adşhed "Qəhvəyicik" (Brownie) adlı kitabları ilə məşhurdur. Onun ilk kitabı 1938-ci ildə Oksford Universiteti tərəfindən nəşr olunmuşdur. Kitabları əsasən "*Brownies - Hush!*" adı altında yayılıb [2, s. 5].

XVIII əsrin sonlarına doğru Böyük Britaniyada uşaq ədəbiyyatının çiçəklənmə dövrü kimi qeyd olunur. Həmin dövərdə hər il təxminən 50 uşaq ədəbiyyatı nəşr edilirdi. Əsərlər əsasən Londonda, sonra isə Edinburq, York və Neyukaslda nəşr edilib satılırdı və həmçinin maraqla oxunurdu. Mütəxəssislərin fikrincə, həmin kitablar bugünkü uşaq ədəbiyyatı ilə müqayisədə daha maraqsız və darıxdırıcı idi [3, s. 91]. Onlar əsasən əxlaq və dini mövzuları əhatə edirdi. Lakin uşaq ədəbiyyatının həmin dövərdə də

məqsədi oxucuları, yəni uşaqları razı salmaq, onları əyləndirmək, məlumatlandırmaq və ədəbiyyata cəlb etmək idi.

XX əsrin əvvəllərində uşaqlar üçün yazılan bir çox maraqlı kitablar vardır. Doğrudur, uşaqların çox kitab oxumaları müşahidə edilir, lakin onların oxuduqları kitabların çoxu onlar üçün yazılmayan, yaxud onları məmnun etməyəcək kitablar idi. Təmsillər, uşaq balladaları, uzun həcmli romantik novellalar və səkilli kitbalar həm uşaqlar, həm də yetkin insanlar üçün nəzərdə tutulduğundan onları sırf uşaq ədəbiyyatına aid etmək olmurdu. Məsələn, N.Kroxun *Winter-Evenings Entertainments* (1687) əsərini götürək. Bu əsərdə çoxlu tapmacalar, şəkillər və müxtəlif məzmunlu hekayələr var idi və bunlar da insanlarda belə fikir yaradırdı ki, kitab uşaqlar üçün nəzərdə tutulub [4, s. 11]. Lakin kitabı oxuduqca məlum olurdu ki, kitab yaşlı və yetkin insanları üçün nəzərdə tutulub. Çünki kitabda məhəbbət, qəzəb, nifrət kimi səhnələrə rast gəlmək olurdu.

XVIII əsrin ortalarında uşaqlar üçün yazılan kitablar daha çox sürətlənməyə başladı. Bu dövrdə yazılan kitablar əsasən öyrətmə, məsələn, düzgün yazı üslubunun öyrədilməsi, yaxud məktəb kitabları, bələdçilik kitabları kimi hazırlanırdı. Lakin bu o anlama gəlmir ki, həmin zamanda uşaqları əyləndirəcək, onlara zövq verəcək kitablar yox idi.

C.Bunyan və onun digər sələfləri tərəfindən 1670-ci illərdən etibarən çıxarılan ilahi kitablar uşaqlar tərəfindən diqqətlə oxunurdu. C.Ceynveyin uşaqlar üçün yazdığı “Uşaqlar üçün bir nişanə” (*A Token for Children*) (1671-72) adlı kitabında nümunəvi həyat və ölümə bağlı dini məsələlər öyrədilirdi. Uşaqlara günah etməmələri, valideynlərə qarşı itaətkar olmaları, dərslərində diqqətli olmaları, tənbel olmamaları kimi əxlaq qaydaları aşılırdı və həmçinin onlara xatırladırlırdı ki, onlar öləndən sonra bu deyilənləri etməsələr cəzalandırılacaqlar [5, s. 12]. Təbii ki, bunun əksini təbliğ edən kitabların yazılışına da rast gəlmək mümkün idi. Çox əyləncəli, düşüncələrimiz hələ xatirələr və məktublar, eləcə də bir əsrdən artıq davam edən satışlar, gənc oxuculara qəhrəmanlıq və inamlı, əgər məhkum edilmiş uşaqların bu təsvirlərinin əsl zövqlərindən bəhs edir.

On səkkizinci əsrdə artıq uşaqlar üçün dini mövzulardan uzaq olan və təlimatverici olmayan kitablar nəşr olunmağa başlayır. Məsələn: “Uşaqlar üçün kiçik kitab” (*A Little Book for Little Children*) adlı kitabda tapmacalar və şeirlər toplanmışdır, daha sonra yazılan “Üç yüz heyvanın təsviri” (*A Description of Three Hundred Animals*) adlı kitabda isə ancaq gənclərin əylənməsi üçün nəzərdə tutulan əhvalatlar toplanmışdı. Həmin kitablar çox satılan kitablar hesab edilirdi. 1740-cı ildən sonra uşaq ədəbiyyatında daha çox dirçəlmə müşahidə edilməyə başladı. T.Boremanın “Nəhənc Tarixlər” (*Gigantick Histories*) adlı kitabı “Üç yüz heyvanın təsviri” adlı kitabının davamı kimi nəzərdə tutulmuşdur. Kitab əslində tərtibatı cəhətdən də olduca

kiçik idi və müəllif bilərəkdən kitabı belə adlandırmışdır ki, uşaqlar üçün maraqlı olsun. Daha sonra M.Kuperin iki cildlik "Tomi adlı baş barmağın sevimli nəğmə kitabı" (*Tommy Thumb's Pretty Song Book*) nəşr olunur. Bu ilk uşaq şeir kitabı adlana bilər. Kitabda məşhur klassik uşaq şeirləri hesab edilən 'Bah, bah, a black sheep', 'Hickory dickory dock', 'London Bridge is falling down' and 'Sing a song of sixpence' və s. toplanmışdır [6, s. 18].

Qeyd edək ki, dünya uşaq ədəbiyyatı özündə güclü ideya-estetik və mənəvi yük daşıyır. Dünya uşaq ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələrin – milli mədəniyyətimizin hədudlarından çıxaraq ümumbəşəri maraqları və yüksək humanistik fikirləri ifadə edir, İnsanları birləşdirən ideyaların yayılmasına rəvac verirlər. Dünya uşaq ədəbiyyatı bir qayda olaraq yalnız maraqlı süjetləri ilə deyil, həm də yüksək mənəvi keyfiyyətlər daşımaları ilə səciyələnilir. Bu, hərşeydən əvvəl dünya ədəbiyyatı klassiklərinin əsərləridir. Dünyanın müxtəlif guşələrində uşaqlar M.Servantesin "Lamançlı Don Kixot"unu, C.Sviftin "Quliverin səyahətini"ni, J.Vernin və F.Kuperin romanları, povest və poemalarını sevə-sevə oxuyurlar. Bilavasitə uşaqlar üçün yazılmış əsərlərə gəldikdə isə o, mənəvi mədəniyyətin ayrılmaz hissəsi kimi ilk növbədə söz sənəti olub bədii ədəbiyyata və şifahi xalq ədəbiyyatına xas olan keyfiyyətləri özündə birləşdirir [7, s. 35]. Digər tərəfdən isə o, gənc nəsə ünvanlandığından oxucuların yaş xüsusiyyətlərini və pedaqogikanın müəyyən müddəalarını nəzərə almalı olur. Dünya uşaq ədəbiyyatı oxucunu elm və həyatın müxtəlif cəhətləri barədə biliklərlə zənginləşdirir: Atababaların tarixi və məişəti, ölkənin coğrafiyası və s. haqqında biliklər verir. Bununla da, uşaqlar özlərini keçmiş nəsillərin varisləri və onların işlərinin davamçıları kimi dərk etməyə başlayır. Dünya uşaq ədəbiyyatı uşaqların qəlbində nəcib hisslər oyadan, mənşüm və mənşür "əsərlərlə" işıqlandıran, onların gələcəyi haqqında gözəl və ümüdlü arzularına qanad verən bir ədəbiyyat sahəsidir. Dünya uşaq ədəbiyyatı uşaqları zəngin ədəbiyyat sahəsidir. Dünya uşaq ədəbiyyatı uşaqları zəngin mənəvi zövqə malik bir insan kimi tərbiyə edir, öz xalqının mübarizələrlə zəngin tarixi keçmişinə dərindən bələd olmasını təmin edir. Dünya uşaq ədəbiyyatı dünyanın yaratmış olduğu bütün maddi və mənəvi sərvətləri yeni nəsə öyrətməli, onları bu sərvətin əsl varisi kimi tərbiyə etməlidir. Dünya uşaq ədəbiyyatı – ədəbiyyatın tərkib hissəsi olub, məqsəd və vəzifələrinə görə 7-14 yaşına qədər müxtəlif oxucu qruplarının təlim və təhsilinə, tərbiyyəsinə yönəldilən bədii əsərlərə deyilir. Dünya uşaq ədəbiyyatı uşaqların yaş səviyyəsinə uyğun üslubda yazılır. Onların yaş səviyyələri 7-14 -ə qədərdir. Uşaqlar üçün əsər yazan hər bir yazıçı bu yaş səviyyəsini nəzərdən qaçırmamalıdır. Burada uşağın ictimai mühiti, inkişafı, zövqü, nitqi, bilik dairəsi də nəzərə alınmalıdır. Bununla belə, heç bir vaxt unutmamalıyıq ki, uşaqlar yaş etibarilə daim dəyişilir, onlar dövrdən- dövrə, nəsildən- nəsə dəyişirlər.

Kiçikyaşlı məktəblilərin (7-14 yaş) oxuduğu bədii əsərlərin dili aydın və rəvan olmalıdır. Yığcam süjetli nəsr əsərlərinin dilində də lirizmə üstünlük verilməlidir. Çünki yorucu əsərlər uşağı mətləbdən uzaqlaşdırar, məzmun yaddan çıxar. Dünya uşaq ədəbiyyatı Şərq ədəbiyyatından qədim hind abidəsi "Kəlilə və Dimnə", ərəb xalqlarının əfsanələri ilə zəngin olan "Min bir gecə", bir çox şərq xalqlarının uşaq ədəbiyyatı nümunələri toplanmış "Oxuyan piyalə" kitabı, ümumiyyətlə, Şərq aləmi, Şərq psixologiyası, Şərq mədəniyyəti haqqında geniş və zəngin bilik əldə etməyə imkan verir. Həmçinin Qərb ədəbiyyatının ən nadir nümunələri- Grimm qardaşlarının nağılları, andersenin nağıl və hekayələri, C.Sviftin "Qulliverin səyahəti", M.Tvenin, J.Vernin, M.Ridin, C.Dikkensin, C.Rodari və digər görkəmli sənətkar və yazıçıların əsərlərinin oxu imkanlarını xeyli artırmışdır. Dünya uşaq ədəbiyyatı ilə tanışlıq bütün dünya uşaqlarının milliyətindən asılı olmayaraq mənəvi yaxınlaşmasına xidmət edir.

Britaniyada uşaq ədəbiyyatının atası C.Nyuberi hesab edilir. Onun uşaqlar üçün ilk əyəcəli kitabı "A Little Pretty Pocket-Book Intended for the Instruction and Amusement of Little Master Tommy and Pretty Miss Polly" adlanır. Kitab kiçik, səliqəli və rəngli olaraq tərtib edilmişdir. Məülf kitabın satışının belə uşaqlar üçün maraqlı olması məqsədilə kitabı alan oğlan uşaqları üçün bir top, qız uşaqları üçün isə bir saç üçün sancaq hədiyyə fikirləşmişdi. C.Nyuberinin fikirləri bir qədər C.Lokunkuna bənzəyirdi. C.Nyeberi o səbəbdən uşaq ədəbiyyatının atası hesab edilir ki, onun qənaətinə görə, uşaqları üçün kitabların yazılması nəinki onları əyləndirmək, tərbiyyələndirmək məqsədi daşıyır, həmçinin komersiya tərəfdən də gəlirli ola bilər. Bunun sübutu kimi demək olar ki, o, özünün çox maddi gəlirini uşaqlar üçün yazıb satdığı kitablardan qazanmışdır [10, s. 90].

C.Nyuberi uşaq ədəbiyyatı sahəsində bir novator kimi də tanınır. O, uşaqlar üçün ilk dövrü nəşr olunan jurnalı da təhsis edib. Həmin jurnal "*The Lilliputian Magazine*" adlanır. Jurnalda fərqli hekayələr, şeirlər, tapmacalar, yanıltmaclar və s. nəşr edilirdi. Uşaqlar jurnalı maraqla oxuyurdular. C.Nyuberinin əsərlərindən "*The History of Little Goody Two-Shoes*" adlı əsəri məşhur hesab edilir. Bu əsər uşaqlar üçün yazılan ilk roman idi. Romanda yoxsul və yetim bir qızın həyatında bəhs edilir. Yetim və yoxsul olmasına baxmayaraq, Margeri adlı qəhrəman özünə karyera qurmağı bacarır və sonda Sinderella kimi öz zəngin şəhzadəsinə rast gəlir və onunla evlənir.

Bütün dövrlərdə uşaq ədəbiyyatı maraq doğuran sahə olub. Uşaqlar ədəbiyyatı nəinki uşaqları, həmçinin böyüklərin də maraqla izlədiyi sahə hesab edilir.

Ədəbiyyat

1. Baker F.T., Abbot A. A bibliography of children's reading. London: Teachers College, 2008.
2. Cullinan B.E., Person D.G. The Continuum encyclopedia of children's literature. New York, NY: Continuum, 2003.
3. Hunt P. Children's literature. Oxford: Blackwell, 2001.
4. Hunt P. International companion encyclopedia of children's literature. London: Routledge, 1996.
5. Kay E. Vandergrift. Traditional Classics in Children's Literature. Rutgers: Rutgers University, 2011.
6. Lundin A. Constructing the canon of children's literature: beyond library walls and ivory towers. New York: Routledge, 2004.
7. Silvey A. Children's books and their creators. Boston: Houghton Mifflin, 1995.
8. Spitz E.H. Inside picture books. New Haven: Yale University Press, 2000.
9. Thwaite M.F. From primer to pleasure in reading : an introduction to the history of children's books in England from the invention of printing to 1914 with an outline of some developments in other countries (1st American ed.). Boston: The Horn book, 1972.
10. Zipes J. The Oxford encyclopedia of children's literature. Oxford: Oxford University Press, 2006.

G.Orujova

The child's literature in modern Britain Summary

The article deals with the child's literature in modern Britain. It states that children's literature has its long history. The children's literature covers the books written for children. The children's literature also includes the books dealing with friendship, first love, respect to the old, good attitude to the parents, to follow the customs, etc. The article highlights the periods of prospering children's literature. The beginning of the children's literature has been mentioned as XVIII century in the article. The article especially gives some information about the authors who used to write children's books in that period. The father of the children's literature has also been mentioned in the article. The importance of writing books for children has been analyzed in the article. The article discusses the reason of calling "The Golden age of child fiction" at the end of XIX century and the beginning of XX century. The article also gives some information about the works at those times. The

article has been written comprehensively and enough scientific literature has been used in the article.

Г.Оруджова

**Детская литература в современной британии
Резюме**

Статья посвящена детской литературе в современной Великобритании. В нем говорится, что детская литература имеет свою давнюю историю. Детская литература охватывает книги, написанные для детей. Детская литература также включает в себя книги, посвященные дружеским отношениям, первой любви, уважению к старому, хорошему отношению к родителям, следованию обычаям и т. Д. В статьях освещаются периоды процветания детской литературы. Начало детской литературы упоминается в статье как XVIII век. В статье, в частности, приводится некоторая информация об авторах, которые писали детские книги того периода. Отец детской литературы также упоминается в статье. В статье анализируется важность написания книг для детей. В статье обсуждается причина названия «золотого века детской фантастики» в конце XIX века и начале XX века. Статья также дает некоторую информацию о работах того времени. Статья написана всесторонне, и в статье использовано достаточно научной литературы.

Rəyçi: Cəmil Babayev
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru